

leiden ingaan op inhoud en betekenis van individuele radio- en televisieprogramma's. Wel is duidelijk dat historisch onderzoek waarbij de programma's als uitgangspunt fungeren, nog in de kinderschoenen staat. Het is te hopen dat *Omroep in Nederland* een aanzet tot dit onderzoek kan geven. Aan een totaal ander aspect van de geschiedenis van de Nederlandse omroepcultuur wordt aandacht besteed in het door de Stichting Film en Wetenschap (sinds 1 januari 1997 opgenomen in het Nederlands Audiovisueel Archief) uitgegeven boekje *Radio in Beeld. Nederlandse omroepfilms, 1931-1955*. In het pre-televisietijdperk wendden de omroepverenigingen zich tot het medium film bij hun pogingen de aanhang te versterken. De omroepverenigingen — vooral de NCRV, spreekbuis van de bevolkingsgroep die bekend stond om haar doorgaans kritische houding tegenover de verschijnselen film en bioscoop — maakten graag gebruik van dit documentaire en dramatische medium teneinde het gewenste 'zelfbeeld' te kunnen uitdragen. In een tweetal artikelen geven samenstellers Edward Borsboom en Bert Hogenkamp een inkijk in zowel de wijze waarop de eigen omroepvereniging was georganiseerd en hoe het bedrijf functioneerde, als in de massabijeenkomsten — landdagen en zomerfeesten — die de omroepverenigingen met de regelmaat van de klok belegden en die zo typisch zijn voor de vergader- en toedagcultuur uit de hoogtijdagen der verzuiling. Borsboom geeft in 'Radio's Glorie. Filmpropaganda door de Nederlandse omroepen, 1931-55' een overzicht van de film-ondersteunde propaganda-activiteiten. Naar zijn oordeel laten bepaalde sociale en mentale ontwikkelingen, zoals de opkomst van een steeds kritischer achterban, zich uit de door hem besproken films goed aflezen. Bert Hogenkamp weerlegt in zijn artikel "In dienst van den grooten Zender". Orthodox-protestantse opvattingen over film en de filmpropaganda van de NCRV het idee als zou de protestants-christelijke zuil in Nederland te allen tijde zijn gekenmerkt door een mijdende houding ten opzichte van het medium film. De 'Omroep met den Bijbel' bracht met haar propagandafilms in praktijk wat diverse protestants-christelijke auteurs altijd al beweerd hadden: film is 'een schoone uitvinding' die veel goeds zou kunnen bewerkstelligen. Broedplaats voor zonde was de bioscoop, en door haar films bewust niet als kunst maar als propaganda te afficheren, door angstvallig de bioscoop als vertoningsplaats te vermijden en door de filmprojectie tijdens propaganda-avonden zorgvuldig in te bedden in een bij de achterban bekend ritueel van preek en samenzang nam de omroep haar criticasters uit eigen kring de wind uit de zeilen.

Met de opgenomen filmografie, bevattende de formele en inhoudelijke beschrijvingen van alle tussen 1931 en 1955 in opdracht van Nederlandse omroepverenigingen gemaakte opdracht-films, geeft *Radio in beeld* letterlijk een beeld van een omroepcultuur die met de komst van de televisie in de jaren zestig al tot de voltooid verleden tijd behoorde.

Pim Slot

A. Goedhart, *Weerzien met Indië en Indonesië. Herinneringen aan wat wel en niet verloren ging* (Amsterdam: Albini, 1995, 203 blz., ISBN 90 6714 059 7).

Memoires en (auto)biografieën van vooraanstaande Nederlandse ondernemers zijn tegenwoordig geen zeldzaamheid meer. Recent trokken de herinneringen van oud-Philips-topman Wisse Dekker nog veel aandacht. Dat de hier te bespreken memoires vrijwel onopgemerkt gebleven zijn, zegt al iets over het lot dat het voormalige koloniale bedrijfsleven ten deel gevallen is. Adriaan Goedhart was van 1977 tot 1981 president-directeur van de Verenigde HVA Maatschappijen, de opvolger van de Handelsvereniging Amsterdam. De HVA werd in 1879 opgericht en ontwikkelde zich in de eerste decennia van deze eeuw tot de grootste cultuurmaatschappij van het toenmalige Nederlands-Indië. Voor de Tweede Wereldoorlog behoorde zij tot de meest solide fondsen van de Amsterdamse effectenbeurs. Onder beleggers was zij minstens zo be-

kend als Philips. De HVA bestaat, zij het verschillende faillissementen verder, nog steeds en houdt zich voornamelijk bezig met consultancy en management-projecten op het gebied van tropische landbouw- en voedingsproducten, in nauwe samenwerking met de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking. Kort na het eeuwfeest in 1979 moest zij haar hoofdkantoor aan de Amsterdamse Nieuwezijds Voorburgwal verkopen, enkele jaren later verloor ze haar beursnotering. Goedhart heeft over de ondergang van de oude HVA gepreseed. Hoewel de lezer kan raden wat de oorzaak van die ondergang was, is Goedhart daar in zijn memoires wel erg discreet over.

Adriaan Goedhart werd in 1923 geboren in Magelang op Midden-Java, waar zijn vader onderwijzer was. In 1936 verhuisde hij naar Alphen aan den Rijn, om zijn opleiding te vervolgen aan de toenmalige Christelijke HBS. Na zijn eindexamen in 1941 schreef Goedhart zich in voor de Utrechtse indologenopleiding. Hoewel zijn memoires een aardig beeld geven van het studentenleven, werd zijn studie overschaduwed door de Duitse bezetting, die Goedhart in 1943 noodzaakte onder te duiken omdat hij geweigerd had de loyaliteitsverklaring te ondertekenen. Na zijn afstuderen promoveerde hij in 1948 bij Gerretson op een proefschrift over de Indische gouvernementenkoffiecultuur in de negentiende eeuw. De promotie verliep nogal tumultueus, omdat Gerretson de gelegenheid aangreep voor een felle aanval op het Nederlandse regeringsbeleid inzake de Indonesische dekolonisatie. Inmiddels was Goedhart in dienst getreden van de HVA. Kort na zijn promotie en zijn huwelijk werd hij uitgezonden naar het Sumatra-hoofdkantoor van de HVA in Medan (hij had besloten geen bestuursambtenaar te worden). In verschillende functies leerde hij alle aspecten van het bedrijf kennen. In 1957-1958 gaf hij leiding aan de evacuatie van het Nederlandse HVA-personeel (nog enkele honderden) van Sumatra, toen alle Nederlandse ondernemingen werden genationaliseerd. De leiding kon worden overgedragen aan de Indonesische stafleden die de HVA sinds 1940 had aangenomen en opgeleid.

De rest van het boek bevat Goedharts herinneringen aan zijn verdere loopbaan bij de HVA. In 1965 werd hij directeur in Amsterdam, in 1977 president-directeur. Na zijn pensioen in 1981 bleef Goedhart tot 1993 actief als consultant. Zijn herinneringen aan zijn jeugd en zijn Indonesische carrière vormen het belangrijkste deel van dit onderhoudende boek. Bij vlagen zijn deze memoires zelfs spannend, zoals bij de beschrijving van de evacuatie van het HVA-personeel uit West-Sumatra begin 1958, toen de Indonesische regering op het punt stond gewapend op te treden tegen de opstandelingen in Padang. Goedhart stelt zich in zijn memoires loyaal op jegens zijn maatschappij, helaas voor de historicus, die met tal van vragen blijft zitten. Goedhart oefent voorzichtige kritiek uit op het conservatisme van de HVA-directie waarvan hij in 1965 deel ging uitmaken. Maar het blijft onduidelijk in hoeverre dit conservatisme mede de ondergang van de oude HVA verklaart. De HVA investeerde na 1950 veel in politiek instabiele landen. In 1973 raakte zij haar suikerfabrieken in Ethiopië kwijt. Had zij dit kunnen voorzien? Begon haar inkrimping niet te laat? Goedhart is er niet erg duidelijk over. Ook de gang van zaken rondom zijn aftreden in 1981, toen de HVA door een grootaandeelhouder werd overgenomen, wordt niet erg duidelijk. Goedhart beschrijft hoe hij voor de HVA en andere bedrijven waarvoor hij als consultant optrad aan contracten kwam. Hij maakte dan gebruik van het netwerk dat hij had opgebouwd, in Indonesië onder meer als lid van de Rotaryclub, later ook dankzij prins Bernhard, verschillende ministers van ontwikkelingssamenwerking en de Wereldbank. Maar Goedhart is hier weinig expliciet. Lezing van deze memoires wekt dus vooral nieuwsgierigheid. Het is daarom jammer dat het boek zo'n nietszeggende titel heeft, die ook door bijvoorbeeld een militair, een oud-bestuursambtenaar of een uitgever van verzamelwerken gebruikt had kunnen zijn. In de herinneringsliteratuur over laat- en postkoloniaal Indonesië wordt de ondernemer toch al door de militair en de bestuursambtenaar overstemd.

N. Miedema, *Een dampkring van cultuur. De premie-uitgaven van de Wereldbibliotheekvereniging 1925-1986* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1995, 288 blz., f59,50, ISBN 90 284 1609 9).

Op 3 januari 1925 werd als pendant van de Maatschappij voor goede en goedkope lectuur, de zogeheten uitgeverij 'Wereldbibliotheek', de Wereldbibliotheekvereniging opgericht. Hiermee zag de eerste Nederlandse boekenclub het licht. De 'Wereldbibliotheek', had sinds 1905, door de uitgave van betaalbare internationale literatuur van niveau, een vaste lezerskring gekregen die men zowel commercieel als ideëel aan zich wilde binden. Leo Simons, de toenmalige directeur van de uitgeverij, had zich daarbij laten inspireren door voorbeelden uit het buitenland, zoals de 'Everyman's Library' in Engeland en 'Reclams Universal-Bibliothek' in Duitsland. De uitgeverij kon met de ontvangsten van de vereniging een financieel reservoir scheppen voor speciale uitgaven en tegelijkertijd een bijdrage leveren aan de levende ideeën over volksonwikkeling. Want lid zijn van de WB V betekende meer dan de gelegenheid hebben veel te kunnen lezen. Het betekende ook verbondenheid met een culturele voorhoede die zich inzette voor brede verspreiding van kennis, en dus macht. Miedema spreekt over het ideële karakter van de volksonwikkeling dat bij de leden het gevoel wekte deel uit te maken van een Gideonsbende van verlichten. In die zin appelleerde de vereniging aan de behoefte deel te hebben aan de glorie en eer van actieve kennisverspreiding in de samenleving. Een andere drijfveer was het inspelen op de behoeften zich op het persoonlijke vlak te kunnen onderscheiden. Door steeds weer te hameren op de esthetische kwaliteit van de uitgaven werden de leden tot een soort amateur-bibliofielen verheven. Aan typografie en vormgeving werd veel aandacht besteed en vrijwel ieder werk werd door min of meer bekende illustratoren verluchtigd. Een derde niet te onderschatten bindende factor lag verborgen in de geschenken van de vereniging, de premieuitgaven die de leden regelmatig ontvingen. Voor velen waren deze zelfs de doorslaggevend reden om zich als lid aan te melden. De premies bestonden uit boekwerkjes die bij hoogtijdagen, zoals Pasen, Pinksteren, Kerstmis en Sinterklaas werden toegezonden. Het waren overigens niet alleen boeken, ook plaatwerken en wenskaarten werden als premie uitgereikt. En daarbij bleef het niet, de leden van de vereniging werden ook getraceerd op bijzondere evenementen als excursies, boekentoonstellingen en literaire voordrachten. Later in 1946 ontstond zo voor geïnteresseerden de Exlibriskring.

In *Een dampkring van cultuur* wordt voor het eerst een volledig overzicht gegeven van alle, door de WBV uitgebrachte premies. Van alle premies is een afbeelding opgenomen en worden de oplage, omvang, afmeting, bindwijze en bijzonderheden over de illustraties genoemd. Bovendien bevat iedere premievermelding een korte samenvatting van de inhoud en waar nodig een bronvermelding (sommige premies, bijvoorbeeld korte verhalen of gedichten, waren overgenomen uit eerder verschenen werken).

Dit prachtige geheel, dat leeslust, hebzucht en verzameldrang doet opwellen wordt voorafgegaan door een historische terugblik op het verleden van de vereniging samengebracht in zeventien korte hoofdstukjes. Daarin vertelt Miedema over de opkomst, bloei en ondergang van de vereniging, over de sfeer en het 'familiegevoel' dat de markante figuur Jan Winterink, die na de lagere school opklom van manusje van alles tot directeur, bij de lezers wist op te wekken. Hij vertelt over de zorgvuldigheid waarmee men de illustraties uitzocht, over de keuze van de auteurs (naast literaire teksten maakte men ook ruimte voor de koninklijke redes van Wilhelmina en Juliana) en de literaire waarde van de premies.

Al met al een juweel van een boek de WBV waardig. Een uitgave die met veel zorg is samengesteld, prachtig van vormgeving is en prettig leest. Kortom een boek dat op geen leestafel zal misstaan. Of het voor historici belangwekkend is moet ik betwijfelen. Hoewel de uitgave